

NARCYZ

Narcissus

Wstęp. Eksplicacja: Nazwy. Kolekcje. Kategoryzacje. Rodzaje. Wygląd i właściwości. Lokalizacja. Zastosowania praktyczne, lecznicze. Symbolika. **Bibliografia.**

Narcyz to kwiat o *śnieżnobiałych* płatkach i *żółtym środkiem*, pachnący *jak noc wiosenna*. Kwitnie bowiem na wiosnę, dzięki czemu zdobi stoły wielkanocne i jest dodawany do palm święconych w Wielką Sobotę. Rośnie w przydomowych ogródkach, niekiedy sadi się go też na cmentarzach. W polszczyźnie ogólnej – za sprawą greckiego mitu o zakochanym w sobie młodzieńcu Narcyzie – powszechnie funkcjonuje określenie *narcyz*, odnoszące się do osoby, która zachwyca się sobą, swoim wyglądem.

W egipskim grobowcu odnaleziono cebulki narcyza wielokwiatowego (*Narcissus tazetta*), jedna z nich była owinięta lnianymi płótnami, inna zaś pozłożona Włodarczyk 2011, s. 144.

W Azji narcyz symbolizuje *szczerłość* Szczęś Roś 229, towarzyszy przekazywaniu życzeń noworocznych Chev Dic 3/155; w Japonii jest kwiatem *szczęścia* Kop SSym 184, symbolem radości i czystości Chev Dic 3/156. W Chinach narcyz oznacza z jednej strony *szczęście* i opiekę w Nowym Roku Szczep Roś 153, z drugiej zaś *egocentryzm*, *egoizm* i *zapatrzenie* w siebie Szczęś Roś 229.

Dla arabskich poetów ze względu na swą prostą łodygę symbolizował człowieka gorliwego i pobożnego, który pragnie poświęcić się służbie Bogu Chev Dic 3/156.

Grecki mit wyjaśnia powstanie tego kwiatu: piękny młodzieniec, Narcyz (grec. *Nárkissos*), syn boga rzeczno Kefisosa i nimfy Lejriope, wzgardził miłością zakochanych w nim kobiet, które za to uprosiły Nemezis o zemstę. Bogini sprawiedliwości sprawiła, że młodzieniec zobaczył swoje odbicie w źródlanej wodzie i zmarł z miłosnej tęsknoty do samego siebie. Na miejscu śmierci Narcyza wyrósł kwiat, który nazwano jego imieniem (zob. Owidiusz, *Metamorfozy*, rozdz. III: *Narcyz i Echo*, w. 341–510). Inne warianty mitu opowiadają, że Narcyz zamienił się w kwiat Lur Dem 186 lub że kwiat wyrósł z jego krwi Kemp SInd 300–301, Grim Słow 245. Grecy sądzili, że słodki zapach kwiatów narcyza może wywołać szaleństwo De Vries Dic 338; grec. *nárkissos* według ludowej etymologii jest związane z wyrazem *nárkē* 'odrętwiałość' (od którego pochodzą polskie wyrazy *narkoza*, *narkotyki*, *narkotyczny* Rzymowska 2001, s. 57). Zapachem narcyzów Hades miał oszołomić Korę, by łatwiej mu było porwać ją do swego podziemnego królestwa Kop SSym 250, Chev Dic 3/254. W starożytnej Grecji kwiat ten łączono ze snem i na znak pokrewieństwa śmierci i snu sadzono go na grobach. Traktowano go także jako oznakę wiosny i płodności Herd Lek 102.

W mitologii rzymskiej narcyz był emblematem Prozerpiny Krenz 2005, s. 102, utożsamianej z Persefoną. Skazani na śmierć rzymscy przestępcy składali narcyzy w ofierze Furiom, wieńczyli się nimi, co miało działać odurzająco i łagodzić męki ukrzyżowania Kop SSym 249–250, podob. De Vries Dic 338. W świecie grecko-rzymskim wieńce z narcyzów wkładano na szyję zmarłym Maciotti 1998, s. 162.

W Biblii *Narcissus tazetta* jest wymieniony w *Księdze Izajasza* 1z 35,1–2 i w *Pieśni nad Pieśniami* Pnp 2,1, gdzie Oblubienica mówi o sobie: *Jam narcyz Saronu* [inni: polny], *lilia dolin*; metafora ma oddać piękno Oblubienicy Szczep Roś 152.

W średniowiecznej sztuce chrześcijańskiej narcyz obok lilii był symbolem Maryi Herd Lek 102, nazywano go *Gwiazdą Marii* Krenz 2005, s. 102. Traktowano jako symbol tryumfu Bożej miłości nad światem, poświęcenia ponad egoizm De Vries Dic 338; a także odrodzenia i tryumfu boskości Chrystusa oraz patriarchów, którzy zakwitali wiarą jak narcyz Kob SFlor 144.

W kulturze europejskiej narcyz jest uznawany za symbol spoglądania w głąb samego siebie, egocentryzmu i egoizmu Szczep Roś 152, zimnej, nieczułej urody Kop SMit 733, próżności, miłości własnej De Vries Dic 338; *narcyz kałamarza*, fran. *le narcisses de l'écrivain*, to autor rozkochany we wszystkim, co sam napisał Kop SMit 733. Kwiat ten był atrybutem symbolistów i neoromantyków końca XIX w. Kop SSym 250; tematem wielu obrazów, utworów muzycznych Kop SMit 733 (np. piosenki *Narcyz zespołu Łzy*), wierszy, np. *Gdzie srebrny narcyz* Leopolda Staffa. W „mowie kwiatów” oznaczał: „tęsknotę” LL 1978/4–6/143, „za bardzo kochasz się w sobie” Kop SSym 250.

Żonkil (*Narcissus jonquilla*), gatunek narcyza, jest (obok pora) narodowym symbolem Walii; Walijszczyki noszą go przypiętego do ubrań w dniu św. Dawida (1 III), narodowego święta Walijszczyków Red. Lublin 2019.

W Polsce żonkil stał się symbolem pamięci o powstaniu w getcie warszawskim (19 IV 1943). Marek Edelman w rocznicę wybuchu powstania składał bukiet żółtych kwiatów pod Pomnikiem Bohaterów Getta na Muranowie, dlatego w ramach akcji organizowanej przez Muzeum Historii Żydów Polskich Polin od 2012 roku papierowe żonkile (żółte przypinki, które po rozłożeniu stają się gwiazdą Dawida) są rozdawane przez wolontariuszy na ulicach Warszawy i innych miast. Żonkil jest także symbolem akcji „Pola Nadziei”, w ramach której zbierane są środki na pomoc dla hospicjów; od 1997 r. żonkilowe „Pola Nadziei” obchodzone są co roku w Krakowie, a od 2003 r. również w innych miastach Polski Red. Lublin 2019.

* * *

≡ Ogólnopolska nazwa **narcyz**, w gwarach także **arcyz** SGMłp 1/17, na Śląsku w rodzaju żeńskim **narcyza** Zar AŚl mapa 1329, również **narciszek**, **narcyszek** Karł SJP 3/145 – ma odpowiedniki słowiańskie, np. czes. *narcis*, ros. *narciss*, biał. *narcyż*, ukr. *narciz* i innojęzyczne, np. fran. *narcisse*. Wywodzi się z łac. *narcissus*, w językach słowiańskich zapewne za pośrednictwem niem. *Narzisse* ‘narcyż’ Dub Ostr 122.

Narcyż w języku polskim przenośnie oznacza ‘człowieka chlubiącego się swoją pięknnością, zakochanego w sobie’ SJP Dor, stąd fraz. *zachowywać się jak narcyż*; pochodnie **narcyzm** to ‘bezkrytyczny podziw dla własnej osoby, zachwycanie się swoim wyglądem, urodą, itp.; samouwielenie’ SWJP Dun, występuje w połączeniach: *postawa narcyzmu*, *popadać w narcyzm* PSWP Zgół. Znaczenia te pozostają w związku z greckim mitem o zakochanym w sobie młodzieńcu Narcyzie, zob. wstęp ogólnokulturowy.

Przymiotniki pochodzące od wyrazu *narcyż* przyjmują znaczenia relacyjne – **narcyzowaty** ‘taki, który jest podobny do narcyza, wygląda jak narcyż’ (np. *narcyzowate kwiaty*), i jakościowe, kolorystyczne: **narcyzowy** – białawy, żółtawy (np. *narcyzowa twarz* ‘twarz w kolorze bladeżółtym’) PSWP Zgół; przymiotnik **narcystyczny** zwykle odnoszony jest do osoby, znaczy – zakochany w sobie.

Inne, rzadziej występujące nazwy synonimiczne N. to:

(a) na Kaszubach – *lejja, lelëjã, lelujã, lelijka* Sych SGKasz 2/350 – ze względu na podobieństwo „białych, wonnych, sześciokrotnych kwiatów” narcyza białego do kwiatów →lili *Rog Kasz 104*;

(b) kasz. *jastrowã lejja* (*jastrowi* ‘wielkanocny’) – nazwa nawiązuje do czasu kwitnięcia narcyza *Rog Kasz 105*, podobnie *majówka* (wśród Polaków na Bukowinie) Greń SBuk 133;

(c) na Orawie *tulipán* Kaś SGO 2/507, przy czym niekiedy odróżnia się *białego tulipana*, czyli narcyza, od *żółtego tulipana*, zwanego *żonkilem* (w naukowej taksonomii to gatunek narcyza) JP 2004/117, →tulipan.

✦ N. najczęściej występuje w kolekcji z →tulipanem: w bajce *królowa pszczół* wraz ze *wszystkimi pszczołami z kraju* buduje *cudowny zamek z kwiatów*, który ma *drzwi z tulipanów i narcysów* Zmo Pod 50; w kołodzie siano, na którym leży Pan Jezus, jest cenniejsze od N. i tulipanów: *Szczęśliwa łąka, któraś temu sianu stać się kazała na podściółkę Panu: o siano, siano, wszystek kwiat różany przechodzisz [= przewyższasz] dzisiaj, narcyz, tulipany* Siedl Śp 96, war. Miod Pas 162.

† W ludowej i potocznej conceptualizacji N. to →*kwiat* powsz., *kwiatek ogrodowy* SGP PAN/K.

‡ Wymienia się gatunki N., których nazwy zostały utworzone od wyglądu kwiatów: *narcyzy pełne i puste* TN Krasieczyn 1994, ich koloru: *narcyz biały (narcyz zwyczajny – Narcissus poeticus)* Rog Kasz 104 i *narcyz żółty (Narcissus jonquilla)* Werenicz 1965, s. 145, nazywany też *narcyzem żonkilem* Karł SJP 3/145, częściej *żonkilem* Szcz Ant 769, również *andrzejkiem – Andrzejek to taki żółty i mo taki wypuknięty środek, taki jakby kwiatek tam wsadzony; to i narcyz, i tyn to zonkil mówili na tyn kwiat* Pelc SGLub 5/50, *trąbką – To so jak małe trąbki te kwiaty i pewnie stąd trąbki sie mówi* Pelc SGLub 5/469.

⊙ ○ *Na wiesnę rosną arcyze* SGMłp 1/17 z *cybulek* Dej Kiel 25/143, *wyłazom z odmarzniyntyj ziymi* Kaś Podh 7/182; kwitną raz w roku SGP PAN/K, w kwietniu TL 2004/4/24. *Taki prawidłowy narcyz to un bioły i z żółtym środkiem* Pelc SGLub 5/315. W wierszu *Narcyz śnieżnobiały, jak blada dziewczyna w dniu ślubu przypomina i list, i opłatek* [I. Suszyńska] Szcz Ant 770, ale N. *som i żółte* Greń SBuk 145. N. mają *długie, wąskie liście* TL 2004/4/24.

Narcisi p a c h n o ładnie Dub Ostr 122, *mocno* SGP PAN/K, w ludowym wierszu N. *pachnie jak noc wiosenna, jak szczęście* [I. Suszyńska] Szcz Ant 770.

△ N. rosną w przydomowych *ogródkach* powsz.; sadzono i sadzi się je też na *grobach* TN Śliwnica 1994.

♣ Pełnią funkcję *ozdobną* – w wierszu chłopskim *wspomnienie narcyzy z morderzkiem w wazoniku ustawia glinianym* [M. Suchowa] TL 1997/2/29, por. *Majówki to bierem do chalupy i tak fajno na stoli uże je na żółto* Greń SBuk 133, zwłaszcza przed Świętami Wielkanocnymi: *Trąbki to na Wilkanoc sie postawi na stole jako dekoracje, bo już kwitno na święta* Pelc SGLub 5/469, por. nazwa *jastrowã lejja*. Kwiaty i liście N. dodawano do palmy robionej na Niedzielę Palmową TL 2004/4/25.

N. wykonane z materiału zdołby czepec panny młodej PSL 1970/1/25.

♣ Cebulka N. uchodziła za lek Udz Biec 393, przy *zimnicy* [= febrze] pito z niej odwar Plesz Międz 138 lub zalecano „*arcyza główki maczać w wódce i pić*” Wisła 1902/426.

Na skaleczenie, zakłucie, *zadzierki* należało „korzenia narcyzowego, mąki i oleju do tego przymieszawszy, utłuc, z miodem zmieszać i plackiem na to miejsce przyłożyć, owinąć” *Wiśła* 1897/531.

✠ N. to symbol *wiosny*, w wierszu chłopskiego poety: *Wszystko piękne jest: szarotka, bratek, narcyz i stokrotka, wiosna, radość, ptaków śpiew, niech ustąpi ludzki gniew* [F. Rak] *Szcz Ant* 660, →bratek, →stokrotka.

N., podobnie jak →lilia, →róża, →tulipan, jest symbolem *piękną*, które z czasem przemija; w pieśni miłosnej: *Lilija więdnie, róża opada, narcyz, tulipan swe liście składa. I z czasem się wszystko psuje i twa piękność nie wiekuje* *MAAE* 1910/245, war. Bart *PANLub* 4/454.

BIBLIOGRAFIA: Chev *Dic* 3/155–156, 254; De Vries *Dic* 338; Grim *Słow* 245; Herd *Lek* 102; Kemp *SInd* 300–301; Kob *SFlor* 144; Kop *SMit* 733; Kop *SSym* 184, 249–250; Krenz Marianna, *Średniowieczna symbolika wirydarzy klasztornych*, Kraków 2005; LL 1978/4–6/143; Lur *Dem* 186; Mac *Mit* 162; Rzymowska Luiza, „*Piersi fiołkami pachnące*”. *Kwiaty w mitach i języku dawnej Grecji*, „*Język a Kultura*” 2001, t. 16, s. 51–66; Szczep *Roś* 153; Szczes *Roś* 229; Werenicz Wiaczesław, *Wpływ środowiska językowego na zmiany leksykalne gwary (na materiale gwarowym z Polesia i Dolnego Śląska)*, „*Poradnik Językowy*” 1965, nr 4, s. 140–150; Włodarczyk Zofia, *Rośliny biblijne. Leksykon*, Kraków 2011.

→ BRATEK, KWIAT, LILIA, RÓŻA, STOKROTKA, TULIPAN.

Anna Kaczan